





دانشگاه الزهرا (س)

دانشکده هنر

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته پژوهش هنر

عنوان

زیباشناسی نشانه های سماع عارفان در نگارگری ایران و ترکیه

استاد راهنما

دکتر اشرف موسوی لر

دانشجو

مهرونوش گودرزی

اسفند ۱۳۹۱

کلیه دستاوردهای ناشی از تحقیق حاضر
متعلق به دانشگاه الزهراء (س) می باشد.

حمد بیکران بر حی که نی را رویاند که بنواز، سرو را برنشاند که بناز، بلبل را نغمه آموخت که به سرای، سخن را فصاحت اندوخت که به پای ، تا انسان منیر از انوار الهی در بزم خدا محبوب حقیقی به سماع بنشیند. عنوان پایان نامه ام در درجهٔ اول بخاطر علاقه طبیعی و ذاتی که نسبت به آن داشتم، در ذهنم از مدت‌ها قبل نقش بسته بود؛ و از آنجا که معمولاً پایان نامه کارشناسی ارشد می باید تا حدودی موضوعاتی را مورد بررسی قرار دهد که نو بوده و طرح جدیدی را برای سایر محققان و دانش پژوهان بنیان نهد؛ بر همین اساس زیبایی شناسی نشانه های سماع در حوزه ی نگارگری را که موضوعی جدید بوده را انتخاب نمودم . این پایان نامه طبق بررسی ، اولین پایان نامه کارشناسی ارشد در زمینهٔ نشانه های سماع در حوزهٔ نگارگری است. همین امر نشان می دهد که این موضوع در ایران از فقر تحقیقاتی و نظری رنج می برد. ما حاصل کار بعد از یک دورهٔ یکساله چیز است که در دفتر ملاحظه می کنید. یقیناً اگر حسنی در این کار ملاحظه می شود همه از راهنماییها و ارشادات پند آموز استاد گرامی سرکار خانم دکتر موسوی لر می باشد. اگر نکته های آموزنده ایشان بدرقهٔ راه من نمی بود ، راه دشوار این سفر پژوهشی به سر منزل مقصود منتهی نمی گردید . نمی توانم بر این سپاس نامه نقطهٔ اختتام بگذارم مگر اینکه از شکیبایی همسر مهربانم تشکر نمایم . اگر صمیمیت و صفای او همراه و همسفرم نمی بود ، هرگز این مجموعه در زمان معین ارائه نمی شد.

با تشکر

مهرنوش گودرزی

چکیده

زیبایی‌شناسی نشانه‌های سماع در آوایش در نگارگری ایران و ترکیه بحث محوری و کلیدی این مستند است. صوفیان همواره اعتقاد داشتند که حقایق عرفانی را تنها به زبان رمز و اشاره می‌توان بیان نمود و حرکات و سکنتاشان همواره با اشارات رمزی و نشانه‌ای همراه بوده است. در این پژوهش تلاش شده است تا به بررسی و تحلیل نشانه‌های سماع عارفان در نگاره‌هایی از ایران و ترکیه بپردازیم تا فهم تازه‌ای از این رویکرد زیباشناختی عارفانه ارائه گردد، که هندسه ساختاری این پژوهش بر آن مبتنی است و پاسخ تفصیلی به این پرسش موجد است: کاربرد اشارات رمزی و نشانه‌های صوفیان در سماع اشاره به چیزی دارد؟ در همین راستا این مستند که به روش اسنادی، کتابخانه‌ای و قسمت عمده آن بر مبنای توصیفی، تحلیلی استوار است در چهار فصل ارائه شده است. ۱- در فصل اول با توجه به چارچوبهای نظری تحقیق به بررسی تاریخچه سماع، نظریات و آراء اندیشمندان در ارتباط با موضوع سماع پرداخته می‌شود، فصل دوم جلوه‌های زیبایی‌شناسی نشانه‌های سماع عارفان در هفت بخش مورد بررسی قرار می‌گیرد، فصل سوم به بررسی و توصیف هشت نگاره از ایران و دو نگاره از ترکیه بر اساس مفاهیم عرفان و تصوف و همچنین با توجه به هفت جلوه متفاوت نشانه‌ای و زیبایی‌شناختی مورد نظر در فصل دوم پرداخته می‌شود تا مشخص شود نگارگران تا چه حدی قادر و علاقه مند بودند سماع و رمزها و نشانه‌های آن را تصویر کنند. و فصل چهارم به جمع‌بندی و یافته‌های تحقیق اشاره گردیده است. در پایان می‌توان چنین گفت: صوفیان حقایق عرفانی را تنها به زبان محرمی، یعنی زبان رمز و نشانه بیان می‌کنند و عقل را از ادراک آن عاجز می‌بینند و از اینرو در مراسم سماع ناگزیر به زبان رمز بیان می‌شود زیرا جز بدان زبان تعبیر پذیر نیست. در پایان اشاره به این نکته بسیار مهم است که تمامی هنرها از جمله سماع با نشانه‌های خود در آینه عرفان و مکتب جمال به دنبال یک چیز هستند؛ عشق. اما وسایل و ابزاری که به کار می‌بندند متفاوت است.

واژگان کلیدی: زیبایی، عرفان، رمز و نشانه، نماد، سماع، نگارگری ایران و ترکیه

فهرست مطالب

۰ کلیات	۱
۱ فصل اول: سماع	۸
۱-۱ تعریف سماع	۹
۱-۲ اسرار حروف سماع	۱۰
۱-۳ سماع از دیدگاه علما و عارفان مسلمان	۱۰
۱-۴ سماع در ادب ایران	۱۱
۱-۵ پیدایش سماع	۱۳
نگاه اول: ندای میثاق	۱۳
۱-۶ پیشینه های تاریخی ، فرهنگی سماع در ایران	۱۵
۱-۷ زمان پیدایش مجلس سماع در صدر اسلام	۱۷
۲ زیبایی شناسی نشانه های سماع عارفان	۱۹
۱-۲ نشانه های مکانی و زمانی	۱۹
۱-۱-۲ سماع خانه های تاریخ	۲۰
۲-۲ نشانه های صحنه آرای و ابزاری	۲۲
۱-۲-۲ برافروختن شمع در سماع	۲۳
۳-۲ زیباشناسی نشانه های کلامی و ذکری	۲۴
۱-۳-۲ ذکر سلام	۲۵
۲-۳-۲ ذکرهای آهنگین در مراسم سماع: شعر	۲۶
۴-۲ انجام چند آداب به هنگام ذکر(استفاده از گلاب،خوردن نبات)	۲۸
۱-۴-۲ استفاده از گلاب در سماع هنگام ذکر	۲۸
۲-۴-۲ خوردن نبات در سماع هنگام ذکر	۲۸
۵-۲ زیباشناسی نشانه های حرکتی	۲۹
۶-۲ سماع و ارتباط آن با حرکت	۳۰
۱-۶-۲ انواع حرکت در سماع	۳۱
۲-۶-۲ منشأ حرکت در سماع	۳۲

۳۳ ۳-۶-۲ منشأ حرکت سماع در نزد مولانا
۳۶ ۷-۲ جلوه های حرکتی و شکل متفاوت آن در سماع
۳۷ ۸-۲ جلوه های حرکتی: چرخیدن
۳۷ ۹-۲ چرخیدن در مکتب مولانا (فرقه مولویه)
۳۸ ۱۰-۲ نشانه های چرخیدن
۴۰ ۱۱-۲ پای کوبی
۴۱ ۱۲-۲ دست افشانی
۴۲ ۱۳-۲ اشارات چرخیدن پای کوبی، دست افشانی
۴۳ ۱۴-۲ گل ریزان در سماع هنگام چرخش
۴۴ ۱۵-۲ نشانه های موسیقایی
۴۶ ۱۶-۲ انواع موسیقی
۴۶ ۱۷-۲ آلات موسیقی سماع
۴۷ ۱-۱۷-۲ دف
۴۷ ۲-۱۷-۲ لوازم دف
۴۹ ۱۸-۲ جلوه نمادین و صورت باطنی دف
۵۰ ۱-۱۸-۲ نی
۵۰ ۲-۱۸-۲ صورت باطنی نی
۵۱ ۱۹-۲ مقصود عرفا از نی
۵۲ ۲۰-۲ رابطه قصه نی با انسان
۵۲ ۱-۲۰-۲ زیبا شناسی همراهی نوای دف و نی
۵۵ ۲۱-۲ مقام های موسیقایی در سماع
۵۸ ۲۲-۲ نشانه ها و نمادهای پوششی
۵۸ ۲۳-۲ خرقة چیست و چگونه است؟
۶۲ ۲۴-۲ پوشش های نمادین در سماع مولویه
۶۲ ۱-۲۴-۲ تنوره
۶۳ ۲-۲۴-۲ سبکه
۶۳ ۲۵-۲ حالات سماع کننده

- ۶۵..... ۲۶-۲ اسرار خرقه افکنی و جامه درانی / رموز و اشارات
- ۶۶..... ۱-۲۶-۲ خرقه افکنی در طریق مولوی
- ۶۷..... ۲۷-۲ جلوه های نمادین رنگ در پوششهای دراویش
- ۶۷..... ۱-۲۷-۲ رنگ و نور
- ۶۹..... ۲۸-۲ دلیل انتخاب این رنگ
- ۷۶..... ۳ زیبایی شناسی نشانه های سماع عارفان در نگارگری ایران و ترکیه
- ۷۶..... ۱-۳ سماع درویشان اثر کمال الدین بهزاد
- ۷۷..... ۱-۱-۳ فرمانروایان تیموری و تصوف
- ۷۸..... ۲-۱-۳ نقشبندیه (سلسله ی خواجهگان)
- ۸۲..... ۳-۱-۳ جلوه های مکانی نگاره
- ۸۵..... ۴-۱-۳ جلوه های ابزاری
- ۸۶..... ۵-۱-۳ زیباشناسی نشانه های حرکتی (چرخیدن، پای کوبی، دست افشانی)
- ۹۰..... ۶-۱-۳ نشانه های موسیقایی در نگاره
- ۹۱..... ۷-۱-۳ جلوه های پوششی لباس صوفیان
- ۹۱..... ۸-۱-۳ رنگ در لباس صوفیان
- ۹۲..... ۲-۳ نگاره سماع درویشان اثر بهزاد
- ۹۴..... ۱-۲-۳ جلوه مکانی
- ۹۴..... ۲-۲-۳ پوششهای دراویش در نگاره
- ۹۵..... ۳-۲-۳ موسیقی
- ۹۵..... ۳-۳ سماع درویشان (مستی لاهوتی و ناسوتی) اثر سلطان محمد
- ۹۶..... ۱-۳-۳ جلوه های ابزاری
- ۹۸..... ۲-۳-۳ رویکرد مکانی نگاره
- ۹۹..... ۳-۳-۳ جلوه های موسیقایی و حرکتی
- ۱۰۰..... ۴-۳-۳ جلوه های پوششی و رنگین نگاره
- ۱۰۱..... ۴-۳ سماع درویشان (مراسم ذکر) نگارگر ناشناس
- ۱۰۳..... ۵-۳ سماع دراویش اثر حیدر علی
- ۱۰۴..... ۱-۵-۳ مکان سماع

- ۱۰۵..... ۲-۵-۳ پوشش ها و رنگهای آن
- ۱۰۶..... ۶-۳ سماع درویش اثر رضا عباسی
- ۱۰۷..... ۷-۳ سماع درویشان اثر رضا عباسی
- ۱۰۹..... ۱-۷-۳ پوشش نگاره
- ۱۰۹..... ۸-۳ سماع دراویش در محضر خواجه نظام الدین اولیاء
- ۱۱۰..... ۱-۸-۳ طریقه چشتیه
- ۱۱۱..... ۲-۸-۳ جلوه مکانی نگاره
- ۱۱۱..... ۳-۸-۳ مراسم سماع نگاره
- ۱۱۲..... ۴-۸-۳ آلات موسیقی نگاره
- ۱۱۳..... ۵-۸-۳ پوشش ها و ابزار و لوازم دراویش در نگاره
- ۱۱۳..... ۹-۳ سماع درویشان در نگاره های ترکیه
- ۱۱۴..... ۱۰-۳ سماع درویشان نگارگر ناشناس
- ۱۱۴..... ۱-۱۰-۳ مکان سماع
- ۱۱۵..... ۲-۱۰-۳ جلوه های حرکتی و پایکوبی و دست افشانی سماع دروایش
- ۱۱۵..... ۳-۱۰-۳ پوشش های دروایش
- ۱۱۶..... ۴-۱۰-۳ جلوه های موسیقایی
- ۱۱۶..... ۱۱-۳ مجلس سماع عبدالواحد چلیپی
- ۱۱۶..... ۱-۱۱-۳ مکان سماع و جایگاه نوازندگان و آئین خوانان
- ۱۱۷..... ۲-۱۱-۳ حرکت و پوشش صوفیان در نگاره
- ۱۲۰..... ۴ جمع بندی یافته ها و ارائه پیشنهادات
- ۱۲۵..... ۵ فهرست منابع و ماخذ
- ۱۳۲..... ۶ فهرست منابع تصویر
- ۱۳۳..... ۷ تصاویر

فهرست جدولها :

جدول شماره ۲-۱ نشانه های مکانی و زمانی

سمع.....۲۴

جدول شماره ۲-۲ زیباشناسی جلوه ها و نشانه های

ابزاری.....۲۷

جدول شماره ۲-۳ جلوه های کلامی و ذکرهای آهنگین اذکار در

سمع.....۳۲

جدول شماره ۲-۴ جلوه ها و نشانه های حرکتی صوفیان در

مراسم.....۴۸

جدول شماره ۲-۵ نشانه های موسیقایی و کاربردهای نمادین

صوفیان.....۶۳

جدول شماره ۲-۶ لباس آرایی و جلوه های

پوششی.....۷۲

جدول شماره ۲-۷ جلوه های نمادین

رنگ.....۸۰

جدول شماره ۳-۱ تخمین سن دراویش در

نگاه.....۸۶

جدول شماره ۴-۱ میزان کاربرد جلوه های زیباشناختی نشانه های عارفان در نگاره ها

.....۱۳۵

فهرست تصاویر :

تصویر شماره ۱-۱ دست افشانی در حال نیایش

.....۱۴۳

- تصویر شماره ۳-۱ نگاره سماع درویش اثر
بهزاد..... ۱۴۴
- تصویر شماره ۳-۲ نگاره سماع درویش اطراف سرو اثر
بهزاد..... ۱۴۵
- تصویر شماره ۳-۳ نگاره سماع درویش اثر سلطان
محمد..... ۱۴۶
- تصویر شماره ۳-۴ سماع درویش اطراف سرو نگارگر
ناشناس..... ۱۴۷
- تصویر شماره ۳-۵ سماع درویش اثر
حیدرعلی..... ۱۴۸
- تصویر شماره ۳-۶ سماع درویش اثر رضا
عباسی..... ۱۴۹
- تصویر شماره ۳-۷ سماع درویش اثر
رضاعباسی..... ۱۵۰
- تصویر شماره ۳-۸ سماع درویش در محضر خواجه نظام
الدین..... ۱۵۱
- تصویر شماره ۳-۹ سماع در آرامگاه مولانا:
قونیه..... ۱۵۲
- تصویر شماره ۳-۱۰ مجلس سماع عبدالواحد
چلیپی..... ۱۵۳

مقدمه

موضوع مورد بحث در این پژوهش زیبایی شناسی^۱ نشانه های سماع است؛ پس نیاز است در اینجا نگاهی خاص و ویژه به مکتب زیبایی شناسی در عرفان و تصوف اسلامی بیاندازیم. این مکتب یکی از مکتب های عرفان ایرانی - اسلامی است که از قرن سوم هجری بطور رسمی در عرفان اسلامی ظهور یافته و شخصیت های بزرگ عالم عرفان و تصوف نیز بدان معتقد و پایبند بوده اند و در طول قرون متمادی اصول این مکتب را ابراز نموده، گاهی بطور مستقیم و گاهی پنهانی و با اشاره و رمز، پایبندی خود را به این مکتب اعلام نموده اند. این مکتب هستی را زیبا می داند، فلسفه و هدف خلقت را در زیبایی می جوید و ما را به زیبایی ها فرا می خواند. زیبایی شناسی در عربی « علم الجمال» گفته می شود، نظام و دیدگاهی فلسفی است که درباره معنی و تعریف زیبایی، خاستگاه و چگونگی پیدایش تصورها و تصدیق های مختلف درباره زیبایی، ذهنی یا عینی بودن آن سخن می گوید. فلسفه زیبایی امروزه از فلسفه در تاریخ تمدن بشر و بالاخره نقش و ارتباط شناخت زیبایی با هنر و دیگر دستاوردهای ذوقی بشر گفتگو می کند. پس هر مکتب فلسفی و هر فیلسوف بزرگی، نگاهی مخصوص به زیبایی شناسی دارد (افراسیاب پور، ۱۳۸۰: ۱۷).

«زیبایی» مهمترین عامل پیوند انسان با عرفان و گرایش بسوی تعالی است. آن گونه که با زیبایی می توان به سرعت رو به جمال الهی پیش رفت با اصول قانونی نمی توان به مهندسی کل هستی رسید؛ تأثیر زیبایی در زندگی انسان این است که می توان از آن میان بری برای رسیدن به جمال الهی سود جست.

می توان ادعا کرد که مسئله زیبایی، رازدارتر، مرموزتر و اسرار آمیز تر از قانونمندی جهان هستی است، عالی ترین کیفیت ها است و یکی از پهناورترین عرصه ها را برای ارائه کیفیت ها فراهم می

¹ - Aesthetics

کند(جعفری، ۱۳۷۲: ۲۲). با قاطعیت می توان مراسم آئینی سماع را جزء یکی از همین کیفیت ها دانست. در سماع عارفان و صوفیان می توانند به مقامی برسند که همه چیز را زیبا ببینند. شخص عارف در حین اجرای مراسم، روح و غیر خود را چنان سامان می دهد که جهان و وجود مطلق را یکسره زیبا می بیند و از هیچ چیز زشتی نمی یابد.

هنرمند(عارف) در مکتب جمال به معنی بهترین عاشق حق، عارف واقعی و عبادت او به عنوان هنر شناخته می شود و سماعش بهترین بال عاشقانه برای پرواز او به سوی ملکوت و نزدیک شدن به جمال مطلق است (افراسیاب پور، ۱۳۷۲: ۲۴۸).

به بیانی دیگر می توان این چنین پنداشت؛ که تمامی هنرها از منظر مکتب جمال از اساس به دنبال هدفی واحد هستند اما وسایل و ابزاری که بکار می برند متفاوت است؛ رقص آئینی سماع هم از این قاعده مستثنی نیست. حال به شرح کامل این مراسم آئینی با تمامی ابعادش می پردازیم تا روشن شود که درویشان چگونه با به کار گرفتن نشانه و رمزهایی سعی در رسیدن به جمال مطلق داشته اند.

طرح کلی تحقیق

در این فصل تلاش می شود تا چگونگی طرح کلی تحقیق ارائه شود و روش داوری ارزش های این پژوهش ترسیم گردد. ضرورت و هدف تحقیق، زمانی تبیین می شود که به استوانه ها و محورهای کلیدی این پژوهش چون:

- تعریف مسأله و بیان سوال های اصلی تحقیق
- فرضیه های تحقیق
- سابقه و ضرورت انجام تحقیق
- اهداف این تحقیق
- کاربردهای این تحقیق
- روش انجام تحقیق

به روشنی پرداخته شود. هندسه این پژوهش با چنین اضلاعی قابل ترسیم و تصویر است.

پ- تعریف مسأله و بیان سوال های تحقیق

سماع یکی از ارکان و اصول پذیرفته شده در تصوف و طریقت می باشد . در آموزه های صوفیه پذیرش تصوف بدون عامل بودن یا در حد باور این نکته بنیادی امری است دشوار که جای تأمل را در اعتقادات سالک وادی طریقت به دنبال خواهد داشت ؛ اما آنچه که در مبحث سماع همواره مطرح و مهم بوده است، حرکت هایی است که اهل سماع موقع وجد و پایکوبی انجام می دهند و حاوی رمزها و زیبایی شناسی نشانه هایی است که از طرف اهل تصوف به صورت های مختلفی تعبیر شده است.

سوال های اصلی که در روند تحقیق باید بدان پاسخ داده شود، عبارت است از :

- اشارات رمزی صوفیان در مجلس سماع به چه مفاهیمی اشاره می کند؟
- صوفیان در سماع در چه ذهن و اندیشه ای بودند که حرکاتشان را با زبان رمز و نشانه ها بیان می کردند؟
- نگارگران مراتب سماع ، تصوف و نشانه های آن را چگونه در آثار خود به تصویر در آورده اند؟

پرسش های فرعی و جانبی که این پژوهش را می گستراند عبارت اند از:

- سماع به عنوان یک رکن اصلی از تصوف در کدام طریقت ها به صورت یک تهاد در آمده است؟
- جلوه های زیباشناسی نشانه ها در مراسم سماع در کدام رویکرد نقش به سزایی دارد؟

فرضیه های تحقیق

همه هنرها در مکتب زیبایی شناسی عرفان از جمله سماع در معرفت عارفانه صوفی مظهر تام و تمام جمال مطلق و عشق هستند.

سماع علیرغم دارابودن بارقه های اجتماعی، کارکرد جمعی و رسانه ای در زمان خویش داشته آئینی فرد محور است که فرستنده و گیرنده آن در شخصی واحد جمع است .

اکثر نگارگران سعی در به تصویر کشیدن ماجراهای عجیب و خارق العاده در اویش داشته اند ؛ و نگاهشان به موضوع سماع به عنوان یک کنش دینی متفاوت بوده است، به نظر می رسد اندک بودن تعداد نگاره ها با موضوع سماع به همین دلیل باشد.

به نظر می رسد هیچ نگارگری به اندازه کمال الدین بهزاد، نقاش دوره تیموری و صفوی قادر به درج اکثر مفاهیم سماع در نگارگری نبوده است.

سابقه و ضرورت انجام تحقیق

برای این که پیشینه مراسم سماع را به اجمال در آئینه آثار برخی از اندیشمندان تاریخ تماشا نماییم توجه شما را به فهرستی معطوف می نمایم که بیانگر پیشینه حضور و اهمیت این مراسم در تعدادی از آثار نویسندگان است:

- حیدر خانی.حسین،(۱۳۷۶)، سماع عارفان،تهران، انتشارات سنایی: این کتاب بحثی کامل و فراگیر پیرامون سماع را در بردارد .اگر چه محتوای کتاب در خور توجه است، اما در ارتباط با زیباشناسی رمزا و نشانه های این مراسم که در خور تحلیل و تبیین است توجه کمی به این مسئله شده است .
- افراسیاب پور.علی اکبر،(۱۳۸۰)، زیبایی پرستی در عرفان اسلامی،تهران، انتشارات طهوری: این کتاب به مسئله زیبایی و بررسی تعدادی از هنرها از جمله سماع در آئینه مکتب جمال می پردازد ولی فصل بسیار کوتاهی را به این بخش که ابعاد گسترده ای را در حوزه ی زیبایی شناسی شامل می شود، اختصاص داده است .

- یوسف . اسحاق پور، (۱۳۷۹)، مینیاتور ایرانی، ترجمه جمشید ارجمند، تهران، انتشارات فرزاد روز: این کتاب که بحثی پیرامون مینیاتور ایرانی با موضوعات مختلف را در بردارد ، کوچکترین اشاره ای به موضوع سماع در نگارگری نکرده است .
- بینیون، لورنس و دیگران،(۱۳۶۷)، سیر تاریخی نقاشی ایران، ترجمه : محمد ایرانمنش، تهران، انتشارات امیر کبیر : این کتاب به سیر تاریخی نقاشی در ایران پرداخته و به آثار فاخری در این زمینه اشاره کرده اما در این اثر به موضوع سماع در نگارگری اشاره ای نشده است.

با توجه به پیشینه تحقیقاتی سماع دراویش و آثار بسیار فاخری که در این زمینه تهیه شده است می توان مشاهده کرد هر کسی از ظن خود به چگونگی این مراسم پرداخته است و از مناظر گوناگون در این مسئله پژوهش و کند و کاو نموده است ؛ همچنین با وجود پژوهش های بسیاری که در زمینه موضوعات گوناگون در حوزه نگارگری صورت گرفته است که تعداد آنها بسیار هم زیاد است متأسفانه تحقیق اساسی پیرامون موضوع سماع در نگارگری از تعداد انگشتان دست هم کمتر است . بنابراین پژوهش در مسئله جلوه های زیبایی شناسی نشانه های سماع عارفان و بررسی آن در نگارگری ضرورت پرداختن به چنین امری را لازم و ضروری می سازد.

اهداف تحقیق

۱. شناخت و تحلیل نشانه ها و رمزهای مراسم سماع دراویش .
۲. ساختن الگویی برای تبیین جلوه های زیبایی شناختی نشانه های سماع عارفان .
۳. ارائه ، بررسی و تحلیل نگاره هایی با موضوع سماع دراویش در آثار نگارگران ایران و ترکیه.

کاربردهای این تحقیق

بدیهی ترین زمینه های کاربردی این تحقیق عبارت اند از:

- ۱- شناخت دقیق و علمی سماع دراویش در پژوهش های هنری و پژوهشگاه ها است.

۲- استفاده بهینه محققان و پژوهشگران برای پرورش و پویایی اندیشه ها و گسترش کاربرد این موضوع در دیگر شاخه های گوناگون ادبی و هنری.

جامعه آماری و روش انجام تحقیق

روشی که ارزش های این متن را داوری می نماید و می پروراند، روش کتابخانه ای با تکیه بر اسناد، منابع و آثار کلیدی و اساسی تحلیل و تبیین یافته است و قسمت عمده آن بر اساس روش تحلیلی، توصیفی سامان یافته است. جامعه آماری در این پژوهش تمامی نگاره های ایران و ترکیه با موضوع سماع می باشد که از میان آنها هشت نگاره از ایران و دو نگاره از ترکیه به عنوان حجم نمونه در نظر گرفته شده است.

۱ فصل اول: سماع

از آن جایی که معرفت بشری معطوف به تعریف است؛ و تعریف هر مقوله و پدیده ای می تواند مشعلی را در مسیر تداوم معرفت و کمال جویی برافروزد، بر همین اساس در این فصل به تعاریفی از سماع و پیدایش آن از مناظر گوناگون پرداخته می شود و در راستای این فصل همچنین به

تبیین پیشینه های تاریخی، فرهنگی سماع با قدمتی بیش از ۵۰۰۰ هزار سال در ایران و همچنین با پیشینه ای بیش از ۱۱۰۰ سال در زمان پیدایش مجلس سماع در صدر اسلام اشاره می گردد. باور نگارنده بر این مبتنی است که این تعاریف موجز و فشرده از واژه سماع و پیشینه آن باعث فهم عمیق تر و بهتر آن می شود.

۱-۱ تعریف سماع

فرهنگ معین جلد (۲) سماع را اینچنین تعریف می کند «سماع: شنیدن، شنودن، شنوایی، آواز، سرود، وجد و سرور و پای کوبی و دست افشانی صوفیان منفرداً یا جمعاً با آداب و تشریفات خاص» (معین، ۱۳۸۲: ۱۹۱۷).

سماع همان شنیدن آواز و سرور است، منتها زمانی که عارف پاکدل نغمه دل انگیزی را می شنود، در او حالتی پدید می آید که «وجد» می گویند و گاهی این وجد منجر به دست افشانی و پایکوبی هم می شود، به عبارت دیگر وجد و پایکوبی و کف زدن از لوازمات لاینفک سماع و موسیقی و آواز است که بر عارف؛ عارض می شود.

قاسم غنی در تأیید این موضوع می گوید: «سماع حالتی در قلب ایجاد می کند که وجد نامیده می شود و این وجد حرکات بدنی به وجود می آورد که اگر حرکات غیر موزونی باشد اضطراب و اگر حرکات موزونی باشد کف زدن و رقص است» (غنی، ۱۳۶۶: ۳۸۸).

اما سماع در اصطلاح صوفیه، عبارت است از آواز خوش و آهنگ دل انگیز روح نواز و به طور مطلق قول و غزل و آنچه ما امروز از آن به موسیقی تعبیر می کنیم که به قصد صفای دل و حضور قلب و توجه شنیده شود (رجائی بخارائی، ۱۳۷۵: ۲۶۶).